

SPIS TREŚCI

Wstęp	9
Rozdział I	
Miejsce ruchu New Age wśród współczesnych ruchów religijnych i parareligijnych Zachodu	23
1. Ustalenia terminologiczne	23
1.1. Pochodzenie i sposoby rozumienia terminu „sekta”	24
1.2. Współczesne nazwy określające ruchy religijne	28
1.3. Adekwatność terminu alternatywne ruchy religijne i parareligijne	33
2. Próby porządkowania zjawiska alternatywnych ruchów religijnych i parareligijnych	35
2.1. Różnorodność współczesnych ruchów religijnych i parareligijnych	36
2.2. Sposoby typologizacji ruchów religijnych i parareligijnych	37
2.3. Przyjęta typologia	40
3. Główne typy współczesnych ruchów religijnych i parareligijnych	42
3.1. Ruchy religijne odwołujące się do Biblii	43
3.2. Ruchy wywodzące się z tradycji niechrześcijańskich	45
3.3. Sekty destrukcyjne	48
3.4. New Age jako specyficzny ruch parareligijny	51
Rozdział II	
Ruchy religijne i parareligijne jako przedmiot badań	57
1. Źródła wiedzy o współczesnych ruchach religijnych i New Age	57
1.1. Teksty źródłowe	58
1.2. Opracowania	61
1.3. Literatura naukowa dotycząca ruchu New Age	69
2. Typy badań nad alternatywnymi ruchami religijnymi i parareligijnymi	74
2.1. Nauki szczegółowe wobec zjawiska alternatywnych ruchów religijnych i parareligijnych	74
2.2. Alternatywne ruchy religijne w świetle teologii	82
3. Potrzeba i możliwość filozoficznych badań doktryny ruchu New Age	87
3.1. Filozofia bytu jako narzędzie badania doktryny ruchu New Age	95
3.2. Zarzuty wobec filozoficznej analizy doktryny New Age	98
Rozdział III	
Ruch New Age – podstawowe informacje	103
1. Geneza ruchu New Age	103
1.1. Prekursorzy ruchu	105
1.2. Bezpośrednie źródła inspiracji doktryny New Age	116
2. Powstanie i funkcjonowanie ruchu	123
2.1. Nazwa ruchu	123
2.2. Twórcy ruchu	127
2.3. Początki ruchu New Age	132
2.4. Główne etapy i formy funkcjonowania ruchu New Age	135
2.5. New Age w Polsce	144
3. Ruch New Age – wstępna charakterystyka	145

4. Cele ruchu	150
Rozdział IV	
Najważniejsze elementy doktryny ruchu New Age	155
1. Trudności z określeniem głównych tez doktrynalnych ruchu	156
1.1. Specyfika doktryny New Age – między nauką, filozofią i religią	158
2. Doktryna naukowego nurtu New Age	160
2.1. Fritjof Capra jako twórca naukowej wersji doktryny New Age	162
2.2. Tao fizyki – podstawy doktryny New Age	165
2.3. Punkt zwrotny – praktyczne konsekwencje doktryny New Age	171
2.4. Należec do wszechświata – New Age o religii	174
3. Nowy paradygmat	180
3.1. „Paradygmat kartezjańsko-newtonowski” i jego krytyka	181
3.2. Zasady nowego paradygmatu	184
4. Doktryna New Age – cechy charakterystyczne	194
Rozdział V	
Koncepcja poznania i obraz rzeczywistości stanowiące podstawy doktryny ruchu New Age	197
1. Filozoficzne założenia doktryny New Age i ich konsekwencje	198
2. Koncepcja poznania w New Age i jej konsekwencje	203
3. Obraz rzeczywistości, do którego odwoływała się doktryna New Age	207
3.1. Panteistyczna koncepcja świata	208
3.2. Sposób rozumienia człowieka	214
3.3. Obraz Boga w New Age	221
4. Wpływ sposobu widzenia rzeczywistości na obraz religii i zbawienia w New Age	227
4.1. New Age o religii	227
4.2. Koncepcja (samo)zbawienia	234
5. Poglądy, na których oparta była doktryna New Age – podsumowanie	238
Rozdział VI	
Przyczyny kontrowersji wobec doktryny ruchu New Age	245
1. Źródła inspiracji i sposób ich wykorzystania	246
1.1. New Age a gnoza	247
1.2. New Age a myśl Dalekiego Wschodu	249
1.3. New Age a tradycja filozoficzna Zachodu	255
1.4. New Age a postmodernizm	261
1.5. New Age a chrześcijaństwo	266
2. New Age jako pozorna alternatywa dla religii	269
2.1. Boska jaźń zamiast ludzkiej osoby	270
2.2. Kosmiczna energia zamiast osobowego Boga	272
2.3. Samorealizacja zamiast zbawienia	275
2.4. Indywidualizm i egocentryzm zamiast wspólnoty	277
3. Utopijny charakter ruchu New Age	280
4. Miejsce ruchu New Age w kulturze Zachodu	283
Zakończenie	291
Aneks	299
Bibliografia	305
Streszczenie	321
Indeks osób	325

TABLE OF CONTENTS

Introduction	9
Chapter I	
The place of the New Age Movement among contemporary religious and parareligious movements in the West	23
1. Terminological stipulations	23
1.1. The origin and ways of understanding of the term „sect“	24
1.2. Contemporary terms denoting religious movements	28
1.3. The adequacy of the term „alternative religious and parareligious movements“	33
2. Attempts at typologizing the phenomena of alternative religious and parareligious movements	35
2.1. A variety of contemporary religious and parareligious movements	36
2.2. Ways of typologizing religious and parareligious movements	37
2.3. The accepted typology	40
3. Main types of contemporary religious and parareligious movements	42
3.1. Religious movements referring to the Bible	43
3.2. Movements descending from non-Christian traditions	45
3.3. Destructive sects	48
3.4. New Age as a specific parareligious movement	51
Chapter II	
Religious and parareligious movements as the subject of research	57
1 Sources of knowledge on contemporary religious movements and New Age	57
1.1. Source texts	58
1.2. Studies	61
1.3. Scientific literature concerning New Age	69
2. Types of research on alternative religious and parareligious movements	74
2.1. Particular sciences towards the phenomenon of alternative religious and parareligious movements	74
2.2. Alternative religious movements in the light of theology	82
3 The need and possibility of philosophical research on religious and parareligious movements	87
3.1. The philosophy of being as a tool for investigating the New Age Movement	95
3.2. Objections against the philosophical research on doctrine of New Age	98
Chapter III	
The New Age Movement – basic information	103
1. The origin of the New Age Movement	103
1.1. Precursors of the movement	105
1.2. Proximate sources of inspiration of the New Age doctrine	116
2. The emergence and functioning of the movement	123
2.1. The name of the movement	123
2.2. Founders of the movement	127
2.3. Beginning of the New Age Movement	132
2.4. Main phases and forms of functioning of the New Age Movement	135
2.5. New Age in Poland	144

3. The New Age Movement – a preliminary characteristic	145
4. Goals of the movement	150
Chapter IV	
The most important elements of the New Age Movement's doctrine	155
1. Difficulties with determining main doctrinal theses of the movement	156
1.1. Specificity of the New Age doctrine – between science, philosophy, and religion	158
2. The doctrine of the scientific stream of New Age	160
2.1. Fritjof Capra as the founder of a scientific version of the New Age doctrine	162
2.2. <i>Tao of physics</i> – the foundations of the New Age doctrine	165
2.3. <i>The Turning Point</i> – practical consequences of the New Age doctrine	171
2.4. <i>Belonging to the Universe</i> – New Age on religion	174
3. A new paradigm	180
3.1. A "Cartesian-Newtonian paradigm" and its critique	181
3.2. Principles of a new paradigm	183
4. The doctrine of New Age – characteristic features	194
Chapter V	
The conception of cognition and the view on reality constituting the foundations of the New Age doctrine	197
1. Philosophical presuppositions of the New Age doctrine and their consequences	198
2. The conception of cognition in New Age and its consequences	203
3. The view on reality to which the New Age doctrine appealed	205
3.1. The pantheistic conception of the world	206
3.2. The understanding of human being	214
3.3. The view of God in New Age	221
4. The impact of the way of understanding reality on the view on religion and redemption in New Age	227
4.1. New Age on religion	227
4.2. The conception of self-redemption	234
5. Views on which the New Age doctrine was founded – summation	238
Chapter VI	
Causes of controversies around the New Age doctrine	245
1. Sources of inspiration and the way of using them	246
1.1. New Age and gnosis	247
1.2. New Age and the thought of the Far East	249
1.3. New Age and the philosophical tradition of the West	255
1.4. New Age and postmodernism	261
1.5. New Age and Christianity	266
2. New Age as an alleged alternative for religion	269
2.1. Divine Self instead of human person	270
2.2. Cosmic energy instead of the personal God	272
2.3. Self-realization instead of redemption	275
2.4. Individualism and egocentrism instead of community	277
3. A utopian character of the New Age Movement	280
4. The place of the New Age Movement in culture of the West	283
Conclusion	291
Appendix	299
Bibliography	305
Summary	321
Name index	325

WSTĘP

Jesteśmy w samym centrum wielkich przemian [...]. Po erze ciemności i przemocy – erze Ryb – wchodzimy w tysiąclecie miłości i światła, w „erę Wodnika”, czas prawdziwego wyzwolenia ducha. Wkraczamy w epokę zupełnie inną. Jej symbolem jest Wodnik z dawnego Zodiaku, reprezentuje on bowiem jakby strumień, który ugasi pragnienie.

Marilyn Ferguson, *Aquarian Conspiracy. Personal and Social Transformation in Our Time*

Ruch New Age to ważne zjawisko współczesnej kultury przede wszystkim dlatego, że w przeciwieństwie do działających dotychczas ruchów religijnych i parareligijnych, pierwszy raz zaproponował wizję całkiem nowej, alternatywnej wobec chrześcijaństwa kultury i duchowości. To wyróżnia go spośród innych tego typu wspólnot, które ograniczały się zazwyczaj do kwestii religijnych, kontestując co najwyżej pewne elementy kultury zachodniej. Tymczasem głoszone przez ruch nadejście Ery Wodnika miało być definitywnym końcem Ery Ryb, którą utożsamiano z chrześcijaństwem i kulturą tworzoną na jego fundamencie.

Mimo tak istotnego znaczenia i kulturowego oddziaływania ruchu New Age, przy próbie jego dokładniejszego opisu i charakterystyki napotykamy wiele problemów. Za jedną z głównych przyczyn takiego stanu rzeczy należy uznać fakt, że do tej pory nie udało się opracować powszechnie akceptowanej terminologii i metodologii, mającej opisywać zróżnicowaną rzeczywistość ruchów religijnych i parareligijnych¹. Bada-

¹ Są to ruchy posiadające własne, nieortodoksyjne doktryny, do których tworzenia zazwyczaj wykorzystują poglądy zapożyczone z uniwersalistycznych religii.

cze tego typu ruchów posługują się kilkoma nazwami, spośród których największą popularność zyskały określenia: „sekty” oraz „nowe ruchy religijne”. Obie te nazwy spotykają się z poważnymi i uzasadnionymi zarzutami. „Sekta” – nazwa historycznie najstarsza – krytykowana jest przede wszystkim za brak neutralności aksjologicznej. Posługiwanie się nią uważane jest za formę dyskredytacji ruchów religijnych. Także najpopularniejsze obecnie określenie – „nowe ruchy religijne” – z racji wieloznaczności użytego w nim terminu „nowe” nie jest dostatecznie precyzyjne, jako że nazwą „nowe ruchy religijne” trudno określać wspólnoty, które w swoich doktrynach nawiązują do poglądów obecnych w kulturze – i to nie tylko europejskiej – od wielu stuleci. W niniejszej pracy działające obecnie ruchy określam terminem „alternatywne ruchy religijne i parareligijne”. Powyższy termin jest być może niezgrabny i mocno rozbudowany, ale – jak sądzę – konieczny, by zbiorczo określić dwa istotne aspekty tych ruchów. Przymiotnik „alternatywne” wskazuje, że ruchy należące do obu wyróżnionych typów postrzegają siebie jako realną alternatywę dla chrześcijaństwa – religii będącej jednym z podstawowych elementów tworzących kulturę Zachodu. Natomiast konieczność odróżnienia ruchów religijnych od parareligijnych wynika z faktu, że ruchy religijne jako alternatywę dla chrześcijaństwa oferują odmienne drogi mające doprowadzić ludzi do zbawienia (spotkania z Bogiem), a propozycje ruchów parareligijnych polegają jedynie na ukazaniu sposobów rozwoju duchowych zdolności człowieka (czyli jego samorealizacji).

New Age, choć zazwyczaj zaliczany jest do ruchów parareligijnych, pod wieloma względami przypomina ruchy religijne, co – jak to zostanie pokazane w pierwszym rozdziale pracy – czyni go dla filozofa szczególnie interesującym przedmiotem badań. Ruch New Age z punktu widzenia filozofii okazuje się najbardziej interesujący spośród alternatywnych ruchów religijnych i parareligijnych także dlatego, że nie jest ruchem w ścisłym (strukturalnym) sensie. New Age to przede wszystkim tworzona przez niezależnych autorów (i w efekcie nie całkiem spójna) koncepcja rzeczywistości oraz oparte na niej ogólne zasady postępowania i konkretne praktyki. Wyjątkowe miejsce zajmowane przez ruch New Age wśród alternatywnych ruchów religijnych i parareligijnych sprawia, że badania ograniczam do doktryny tego właśnie ruchu.

Chociaż działające współcześnie ruchy religijne zaczęły powstawać już w XIX wieku, to ich szczególnie dynamiczny rozwój rozpoczął się dopiero w drugiej połowie ubiegłego stulecia². Widoczny rozwój alternatyw-

² Wtedy także zaczął się kształtować parareligijny ruch New Age.

nych ruchów religijnych i parareligijnych spowodował, że ich działalność stała się przedmiotem zainteresowania przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych. Duża liczba prac poświęconych temu zagadnieniu nie oznacza jednak, że problematyka dotycząca działających obecnie ruchów religijnych i parareligijnych oraz ich doktryn doczekała się wyczerpującego opracowania. Większość publikacji ma bowiem jedynie charakter informacyjny, to znaczy ogranicza się do prezentacji podstawowych faktów na temat działalności tych ruchów, a tylko nieliczni autorzy podejmują pogłębione analizy tego zjawiska. Próby takie są najczęściej dziełem socjologów i psychologów, choć dostępne są także opracowania pisane z perspektywy teologicznej. Niewiele jest natomiast filozoficznych prac poświęconych tej problematyce³.

Prowadzone do tej pory badania nie zdołały wyjaśnić najbardziej istotnych kwestii związanych z działalnością alternatywnych ruchów religijnych i parareligijnych. Ich autorzy w odmienny sposób oceniają zarówno poszczególne ruchy, jak również wpływ tych ruchów na życie związanych z nimi ludzi. Zasadnicze rozbieżności pojawiają się także przy próbach określenia różnic między alternatywnymi ruchami religijnymi i parareligijnymi a tradycyjnymi religiami. W dyskusjach na ten temat przedstawiciele nauk szczegółowych na ogół negują istnienie różnic między tymi „organizacjami religijnymi”, natomiast teologowie koncentrują się na wykazywaniu ich zasadniczej odmienności.

Uważam, że tak ważne zagadnienia nie zostały do tej pory wyjaśnione, ponieważ autorzy zajmujący się badaniami alternatywnych ruchów religijnych i parareligijnych przyjęli perspektywę badawczą, która marginalizuje niektóre ważne aspekty tej problematyki. Działające współcześnie ruchy religijne są bowiem przedmiotem zainteresowania przede wszystkim przedstawicieli nauk szczegółowych⁴ (zwłaszcza socjologów i psychologów). Podejmowane przez nich badania dotyczące alternatywnych

³ Wśród książek opublikowanych w języku polskim, poświęconych filozoficznym badaniom doktryny ruchu New Age, dostępne są: Samuel Rouvillois, *New Age – kultura i filozofia*, tłum. Krzysztof Małdel, Krzysztof Skorulski, Kraków 1996; Michel Lacroix, *Ideologia New Age*, tłum. Magdalena Gałuszka, Katowice 1999 oraz (częściowo) Adam Zamojski, *New Age. Filozofia, religia i paranauka*, Kraków 2002; Joanna Żak-Bucholc, *Przemienić świat i siebie*, Wrocław 2007. Natomiast prace Anny E. Kubiak, *Jednak New Age* (Warszawa 2005) oraz Doroty Hall, *New Age w Polsce. Lokalny wymiar globalnego zjawiska* (Warszawa 2007) opisują to zjawisko z perspektywy antropologii kulturowej.

⁴ Nauki te bywają też nazywane humanistycznymi lub społecznymi naukami o religii. W celu zachowania porządku terminologicznego w pracy na określenie takich dyscyplin jak socjologia czy psychologia religii będę się posługiwał konsekwentnie terminem „szczegółowe nauki o religii”.

ruchów religijnych i parareligijnych koncentrują się na historii, strukturze i funkcjach tych ruchów. Szczegółowe nauki o religii z racji swojego charakteru nie są natomiast zainteresowane pogłębioną analizą ich doktryn. Tymczasem to właśnie doktryny alternatywnych ruchów religijnych określają i uzasadniają proponowane przez nie modele życia i zasady postępowania ludzi należących do tych ruchów. Są zatem tymi aspektami, których znajomość dla zrozumienia oraz wyjaśnienia zjawiska alternatywnych ruchów religijnych i parareligijnych jest bardzo istotna (jeśli nie najistotniejsza).

Podjęmowane przez przedstawicieli nauk szczegółowych badania spotykają się z krytyką także dlatego, że prowadzący je naukowcy nie ograniczają się do analizy aspektów działalności ruchów religijnych i parareligijnych stanowiących właściwy przedmiot tych nauk, lecz próbują tworzyć całościowe teorie mające wyjaśnić naturę tych ruchów. Tymczasem określenia istoty zjawisk religijnych można dokonać tylko wtedy, gdy uwzględni się aspekty rzeczywistości wykraczające poza kompetencje jakiegokolwiek nauki szczegółowej. Konsekwencje ograniczonych kompetencji nauk szczegółowych badających zjawiska religijne trafnie ukazuje Andrzej Bronk: „Jeśli mimo to twierdzą one [nauki szczegółowe – R.P.], że zbadały «ogólną naturę» pewnego zjawiska, czynią to albo w sposób nieuprawomocniony (gdyż w rzeczywistości chodzi tu o «istotę» na miarę tych nauk, czyli parcjalaną, i wówczas każda z nauk o religii odkrywa własną «naturę» religii [...], albo też pod szyldem nauk szczegółowych wypowiada się twierdzenia ściśle filozoficzne (lecz w sposób niezreflektowany i metodologicznie nieuzasadniony)”⁵.

Problemy, na które napotykają dotychczasowe badania alternatywnych ruchów religijnych i parareligijnych, prowadzą do wniosku, że niezbędne jest poświęcenie większej uwagi analizie doktryn tych ruchów. Do tej pory zagadnienie to podejmowali na ogół jedynie teologowie różnych religii (w kulturze Zachodu przede wszystkim teologowie chrześcijańscy). Teologowie przy badaniu doktryn ruchów religijnych wychodzą z założenia, że dla człowieka wierzącego najważniejsza jest prawdziwość wyznawanej religii⁶. Toteż koncentrują się na kwestii oceny prawdziwościowych aspiracji doktryn alternatywnych ruchów religijnych. Chcą wyjaśnić,

⁵ Andrzej Bronk, *Możliwości i ograniczenia religioznawstwa*, w: Günter Lanczkowski, *Wprowadzenie do religioznawstwa*, Warszawa 1986, s. 146.

⁶ Rozstrzygnięcie, czy dana religia jest prawdziwa, ma znaczenie przede wszystkim dlatego, że „wiąże się z nim odpowiedź na pytanie o możliwość zbawienia” (Hans Waldenfels, *Prawda religijna*, w: Franz König, Hans Waldenfels, *Leksykon religii*, tłum. Paweł Pachciarek, Warszawa 1997, s. 354).

dlaczego ruchy te, choć uważają się za prawdziwe religie, nie wskazują ludziom dróg, które mogą ich doprowadzić do zbawienia. Formułowane przez teologów negatywne oceny doktryn konkretnych ruchów spowodowały, że prowadzone przez nich badania stały się przedmiotem krytyki (zwłaszcza ze strony socjologów). Twierdzą oni, że teologowie chrześcijańscy bronią uprzywilejowanej pozycji, jaką na „rynku usług religijnych” zajmują uznane religie i Kościoły⁷. Na tej podstawie socjologowie podważają bezstronność teologicznych ocen doktryn ruchów wskazujących ludziom odmienne (a często wręcz konkurencyjne) sposoby życia.

Skoro teologiczne badania nad doktrynami alternatywnych ruchów religijnych budzą tak poważne zastrzeżenia, pozostaje się odwołać do filozofii. Podejmując filozoficzne badania nad doktrynami ruchu New Age, należy wyjaśnić, czym różnią się one od dotychczasowych ujęć tej problematyki. Może się bowiem pojawić wątpliwość, czy tego typu podejście pozwoli na uzyskanie rezultatów, które poszerzą wiedzę na temat ruchu. Uważam, że analiza doktryny ruchu New Age przeprowadzona z punktu widzenia filozofii wnosi do badań tej problematyki nową jakość, ponieważ pozwala na przewyższenie jednostronnego charakteru dotychczas stosowanych metod. Prowadzone przez przedstawicieli nauk szczegółowych badania dotyczące ruchu New Age pomijają bowiem analizę jego doktryny oraz obrazu świata, Boga i człowieka, do którego doktryna ta (nie zawsze w świadomy sposób) się odwołuje. Tymczasem, nie podejmując tak ważnego aspektu badań, nie można odpowiedzieć na wiele podstawowych pytań dotyczących ruchu: skąd bierze się jego synkretyczny charakter? Dlaczego związani z nim autorzy tak chętnie odwołują się do myśli Wschodu? itp. Filozoficzna analiza doktryny ruchu pozwala na podjęcie i wyjaśnienie większości tych kwestii.

Jeszcze istotniejsze okazują się konsekwencje dopełnienia teologicznych badań doktryny ruchu New Age metodą filozoficzną. W tym przypadku zmiana perspektywy badawczej jest szczególnie ważna i potrzebna, ponieważ teologiczne analizy doktryny ruchu ograniczają się na ogół do zestawiania jej głównych tez doktrynalnych z chrześcijańskimi dogmatami. Teologowie ukazują istniejące między nimi różnice i na tej podstawie dokonują krytyki doktryny New Age. Taki sposób postępowania budzi jednak poważne zastrzeżenia wśród przedstawicieli nauk szcze-

⁷ Według socjologów idealną sytuacją byłoby powstanie „wolnego rynku religii”, na którym poszczególne wspólnoty bez żadnych ograniczeń i przywilejów konkurowałyby o wiernych. Aby jednak przyjąć możliwość takiej konkurencji, należy uznać, że prawdziwość doktryny, w którą się wierzy, nie ma większego znaczenia. Ważne jest jedynie, aby doktryna spełniała subiektywne (przede wszystkim emocjonalne) oczekiwania człowieka.

gółowych. Twierdzą oni, że krytyka doktryny ruchu New Age przez teologów chrześcijańskich, przyjmujących niepoparte wystarczającą argumentacją przekonanie o prawdziwości doktrynalnej swojej religii, nie ma naukowego charakteru. Ich zdaniem taka krytyka podjęta jest z pozycji subiektywnych (światopoglądowych), nie może być więc przedmiotem obiektywnych (naukowych) dyskusji. Takie zarzuty trudno natomiast postawić filozofii, która ogranicza się do rozważań o charakterze racjonalnym i, w odróżnieniu od teologii, nie odwołuje się do prawd objawionych.

Wyjaśnienia wymaga natomiast kwestia, dlaczego przy filozoficznej analizie doktryny ruchu New Age zamierzam się posłużyć realistyczną filozofią bytu. Takie podejście badawcze może się bowiem wydawać dosyć zaskakujące. Wszak New Age (Nowa Era) to śmiała, oparta nie tylko na źródłach filozoficznych i religijnych, lecz także na osiągnięciach współczesnej nauki wizja nieodległej przyszłości. Ponadto doktryna zapowiadającego jej nadejście ruchu New Age ma przede wszystkim praktyczny charakter – wskazuje konkretne działania, za pomocą których człowiek może zapanować nad nowoczesną technologią i wykorzystać jej osiągnięcia dla zrównoważonego, ekologicznego, a zarazem humanistycznego rozwoju. Natomiast realistyczna (klasyczna) filozofia bytu to filozofia, której początki sięgają starożytności (Arystoteles), zaś szczyt popularności przypadł na średniowiecze (do czego przyczyniła się zwłaszcza działalność św. Tomasza z Akwinu). Choć filozofia ta, określana współcześnie nazwą „tomizm egzystencjalny”, także w XX wieku miała wielu wybitnych przedstawicieli⁸, obecnie rozwijają ją stosunkowo nieliczne środowiska filozoficzne (na gruncie polskim przede wszystkim Lubelska Szkoła Filozoficzna).

Jednak jeśli uwzględnimy fakt, że o wyborze terminologii i metody prowadzonych badań powinna decydować ich przydatność do jak najlepszego (najpełniejszego) opisu badanej rzeczywistości, to zestawienie takie stanie się bardziej zrozumiałe. Zamierzam pokazać, że metafizyka tomizmu egzystencjalnego, oparta na kategoriach pojęciowych wypracowanych przez Tomasza z Akwinu, a współcześnie rozwijana w Polsce przez takich autorów, jak: Mieczysław A. Krąpiec, Andrzej Maryniarczyk, a w dziedzinie religii Zofia Zdybicka – służyć może jako bardzo użyteczne narzędzie pozwalające na interpretację i wyjaśnienie ważnego zjawiska współczesnej kultury Zachodu, jakim okazał się ruch New Age.

⁸ Wśród nich trzeba wymienić zwłaszcza metafizyków, takich jak: Jacques Maritain, Étienne Gilson czy Mieczysław Albert Krąpiec, oraz metodologa Stanisława Kamińskiego.

W pracy pokazuję, że na gruncie realistycznej filozofii bytu można wyjaśnić w przekonujący sposób, na czym opierał się błyskawiczny – choć, jak się okazało, krótkotrwały – sukces tej alternatywnej propozycji duchowego rozwoju człowieka. Odwołanie się do filozofii bytu pozwala ponadto zrozumieć, dlaczego propozycja ta nie stała się trwalszym składnikiem współczesnej kultury duchowej Zachodu i szybko przekształciła się w komercyjny przemysł. Przyczyn tych zjawisk doszukuję się w doktrynie ruchu, a dokładniej w koncepcjach człowieka, Boga i świata, które leżały u podstaw poglądów autorów tworzących doktrynę New Age. Choć przedstawiciele ruchu wskazywali odmienne drogi duchowej samorealizacji, a ich propozycje różniły się w wielu istotnych punktach, to jednak oparte były na podobnym sposobie widzenia rzeczywistości. I właśnie ten sposób widzenia rzeczywistości zamierzam zrekonstruować, a następnie poddać go krytycznej analizie z perspektywy realistycznej metafizyki.

Na zasadność posłużenia się realistyczną filozofią bytu do badania ruchu New Age wskazuje też ocena rezultatów współczesnych filozoficznych badań problematyki religijnej. Badania te, podejmowane w większości przez przedstawicieli filozofii analitycznej, koncentrują się na analizie języka, za pomocą którego komunikowane są tezy doktrynalne konkretnych religii. Badania języka religijnego napotykają jednak na szczególne trudności, ponieważ każda doktryna religijna (jak również parareligijna doktryna ruchu New Age) zawiera takie kategorie i sądy, które nie mogą być precyzyjnie wyrażone za pomocą jednoznacznego języka. Powoduje to, że badania, prowadzone przez przedstawicieli analitycznej filozofii religii, nie pozwalają na całościową interpretację zarówno doktryn religijnych, jak też parareligijnych. Analogiczny charakter rzeczywistości religijnej oraz symboliczny język, którym wyrażono takie doktryny, uniemożliwia filozofom analitycznym nie tylko właściwe odczytanie, ale także dokonanie oceny prawdziwości poszczególnych tez tworzących te doktryny. Tymczasem bez podjęcia tego zagadnienia trudno uznać filozoficzną analizę doktryny jakiegokolwiek religii czy ruchu religijnego bądź parareligijnego za wyczerpującą.

Z podobnego powodu nie jest wystarczająca metoda fenomenologiczna, także stosowana współcześnie do badania zjawisk religijnych. Głównym celem takiej metody jest bowiem uzyskanie wszechstronnych opisów poszczególnych elementów tworzących zjawiska religijne bądź parareligijne. Metoda fenomenologiczna okazuje się zatem przydatna tylko na początkowym etapie badań. Pozwala bowiem na opis oraz charakterystykę różnorodnych przejawów tak niedookreślonego i pozbawionego formal-

nym ram zjawiska, jakim jest New Age, a także na ukazanie i doprecyzowanie najważniejszych tez tworzących doktrynę ruchu.

Natomiast – w odróżnieniu od wymienionych nurtów filozofii współczesnej – realistyczna filozofia bytu, analizująca różnorodne aspekty rzeczywistości, stanowi skuteczne narzędzia pozwalające na ukazanie, jakie koncepcje człowieka, Boga i łączących ich relacji zawarto w doktrynie ruchu New Age. Realistyczna filozofia bytu umożliwia zatem zrozumienie tej doktryny (objaśniając terminologię stosowaną przez tworzących ją autorów, precyzuje tezy tworzące tę doktrynę), jej interpretację (przez wskazanie, na jakim obrazie rzeczywistości jest zbudowana, oraz ocenę prawidłowości tego obrazu), a także ułatwia jej wyjaśnienie (pokazując, z jakich źródeł i w jaki sposób korzystali jej autorzy). Filozofia bytu pozwala także (choć w ograniczonym zakresie) podjąć próbę weryfikacji prawdziwościowych aspiracji tez tworzących doktrynę New Age.

Przy filozoficznych badaniach doktryny New Age pojawia się jednak istotna trudność wynikająca z faktu, że ruch ten ma nieformalny charakter i nie stanowi jednolitego nurtu, lecz sieć różnorodnych inspiracji i zależności. Sieciowa struktura ruchu New Age powoduje, że trudno znaleźć szerzej akceptowany zbiór jego zasad doktrynalnych. Na tej podstawie niektórzy badacze negują nawet istnienie w miarę spójnego zbioru tez, który mógłby być uznany za doktrynę ruchu New Age. Pogląd taki trzeba uznać za błędny, ponieważ różnice poglądów, widoczne w pismach poszczególnych twórców z kręgu New Age, dotyczą w głównej mierze konkretnych działań i metod mających pozwolić na szybką i skuteczną przemianę świadomości jednostek oraz całych społeczeństw, którą miały zapoczątkować nadejście Nowej Ery (zwanej też Erą Wodnika). Twórcy ci zgadzali się jednak w podstawowych kwestiach (na przykład byli przekonani o gruntownym kryzysie współczesnej kultury Zachodu, uważali, że jedyną skuteczną drogą wyjścia z tego kryzysu jest globalna przemiana świadomości ludzi itp.). Warto też przypomnieć, że istnieją już opracowania, których autorzy na podstawie analizy ważniejszych dzieł twórców związanych z ruchem New Age ukazują i omawiają najważniejsze zasady doktrynalne ruchu⁹. Chociaż jednak prace te przedstawiają zarówno podstawowe poglądy wchodzące w skład doktryny New Age, jak też ich naj-

⁹ Prace takie pisane są przede wszystkim przez teologów. Toteż ich autorzy koncentrują się na zagadnieniu relacji doktryny ruchu do chrześcijaństwa. Najważniejsze publikacje tego rodzaju to opracowanie kardynała Godfrieda Danneelsa, *New Age. Nowy ład, nowa ludzkość, nowa wiara*, tłum. Krzysztof Skorulski, Piotr Kostyło, Kraków 1992 oraz przygotowany w 2003 roku oficjalny dokument Kościoła katolickiego *Jezus Chrystus dawcą wody żywej. Chrześcijańska refleksja na temat New Age*, Kraków 2003.

ważniejsze inspiracje, dotychczasowe prezentacje tej problematyki ukazują tylko dosyć ogólny i uproszczony obraz doktryny ruchu oraz jej źródeł. Dlatego niezbędna jest pogłębiona, filozoficzna analiza tej doktryny.

Analiza taka będzie obejmowała trzy etapy. Trzeba ją rozpocząć od racjonalnej rekonstrukcji najważniejszych twierdzeń, zawartych w doktrynie ruchu, dotyczących świata i człowieka. Szczególna uwaga musi być zwrócona na sposób, w jaki twórcy doktryny New Age określają cel ludzkiego życia oraz relacje między człowiekiem a Istotą Najwyższą (Bogiem). Należy też wyjaśnić, jak w doktrynie ruchu rozumiany jest Bóg.

Rekonstrukcja i analiza podstawowych tez tworzących doktrynę pozwoli na wskazanie stojących u podstaw tej doktryny jawnych i niejawnych filozoficznych założeń (mających przede wszystkim metafizyczny charakter). Umożliwi ponadto prezentację praktycznych i teoretycznych konsekwencji, do których prowadzi akceptacja takiej doktryny.

Ostatni etap filozoficznych badań doktryny ruchu New Age stanowią rekonstrukcja oraz analiza argumentów, za których pomocą twórcy doktryny New Age uzasadniają prawdziwość występującej w niej wizji rzeczywistości. Pozwoli ona na wstępną weryfikację prawdziwościowych aspiracji doktryny ruchu. Ponadto przy jej pomocy można będzie wyjaśnić, dlaczego mimo odwoływania się do poważnych i wiarygodnych źródeł (za jakie bez wątplenia trzeba uznać zarówno zachodnią naukę i filozofię, jak też dalekowschodnie koncepcje mistyczne i religijne) doktryna ruchu spotkała się z tak gruntowną krytyką.

Rekonstruując doktrynę ruchu New Age, odwołuję się do prac autorów tworzących tę doktrynę. Literatura prezentująca poszczególne elementy doktryny ruchu jest jednak tak obszerna, że nie sposób odnieść się do wszystkich ważnych publikacji na ten temat. Dlatego korzystam z prac najbardziej znaczących, czyli zawierających całościową prezentację tej doktryny, a ponadto napisanych przez autorów, którzy osiągnęli w ruchu ugruntowaną i niekwestionowaną pozycję. Są to przede wszystkim dzieła Fritjofa Capry, fizyka i filozofa uznawanego w latach 80. XX wieku za sztandarową postać ruchu. Przedstawiony w jego książkach obraz świata, człowieka oraz Boga stanowi najpełniejszą i najbardziej spójną koncepcję rzeczywistości, z jaką mamy do czynienia w pismach autorów związanych z New Age. Oczywiście, nie ograniczam się wyłącznie do pism Capry, lecz korzystam także z dzieł innych, znanych twórców doktryny ruchu. Oprócz pracy Marilyn Ferguson *Aquarian Conspiracy. Personal and Social Transformation in Our Time*¹⁰, pierwszej publikacji zawierającej całościową

¹⁰ Los Angeles 1980.

prezentację zasad New Age, opieram się na dziełach takich autorów jak David Spangler czy John White. Odwołuję się także do pism związanych z ruchem naukowców reprezentujących różne dziedziny wiedzy. Należą do nich przede wszystkim: filozof Renee Weber, biolog Rupert Sheldrake, fizyk David Bohm oraz antropolog kulturowy Gregory Bateson.

Cel i metoda podjętych badań doktryny ruchu New Age zdecydowały o przyjętym układzie pracy. Składa się ona z sześciu rozdziałów. Dwa pierwsze mają za zadanie wprowadzenie w podjętą problematykę. W rozdziale pierwszym określam miejsce, jakie ruch New Age zajmuje wśród alternatywnych ruchów religijnych i parareligijnych. Prezentację tego zagadnienia rozpoczynam od pokazania, jak liczne i różnorodne są działające współcześnie alternatywne ruchy religijne i parareligijne. Przedstawienie najważniejszych cech tych ruchów pozwala na dokonanie wyboru możliwie najprecyzyjniejszej typologii alternatywnych ruchów religijnych i parareligijnych. Za taką typologię uznałem podział zaproponowany przez Zygmunta Pawłowicza. Ukazanie zalet tego podziału oraz wskazanie, do której z wyróżnionych przez Pawłowicza kategorii należy ruch New Age, kończy rozdział pierwszy.

W drugim rozdziale omawiam zagadnienia dotyczące badania ruchów religijnych. Na wstępie charakteryzuję główne źródła wiedzy o ruchach religijnych i parareligijnych oraz ich doktrynach, koncentrując się na pismach prezentujących i omawiających doktrynę ruchu New Age. Po ich przedstawieniu dokonuję przeglądu metod, którymi dotychczas badano ruch New Age. Ukazuję najważniejsze trudności pojawiające się przy badaniu tego zjawiska oraz w krytyczny sposób omawiam dotychczasowe wyniki badań. Prezentacja zalet (a także ograniczeń) perspektywy socjologicznej, psychologicznej i teologicznej pozwala wykazać, że dla zrozumienia i wyjaśnienia zagadnień związanych z powstaniem i funkcjonowaniem ruchu New Age niezbędna jest analiza jego doktryny, a także poznanie poglądów filozoficznych, do których odwoływali się jej twórcy. W dalszej części rozdziału podaję argumenty mające uzasadnić tezę, że najlepszych narzędzi umożliwiających interpretację oraz wyjaśnienie doktryny ruchu dostarcza realizm filozofia bytu. Rozdział kończy prezentacja metody, którą posługuje się tego typu filozofia, a także możliwości jej wykorzystania do badań doktryny ruchu New Age.

Następne rozdziały zawierają opis ruchu New Age oraz analizę jego doktryny prowadzoną z perspektywy realistycznej filozofii bytu. W rozdziale trzecim ukazuję okoliczności powstania ruchu, jego źródła oraz strukturę. Ponadto określam i charakteryzuję główne etapy oraz formy funkcjonowania ruchu. Przegląd ten stanowi niezbędne wprowadzenie

do dalszych badań, ponieważ pokazuje, że w ruchu można wyróżnić dwa wyraźnie zarysowane, a zarazem odmienne nurty: naukowy i komercyjny. Prowadzi też do wniosku, że przedmiotem filozoficznych analiz może się stać jedynie doktryna naukowego nurtu New Age. Tworzący go autorzy, w przeciwieństwie do osób należących do komercyjnego nurtu ruchu, sformułowali bowiem (bądź tylko przypomnieli) wiele interesujących i kontrowersyjnych poglądów dotyczących świata, człowieka i Boga.

Dokonane wyróżnienie kolejnych etapów rozwoju ruchu pokazuje ponadto, że jego naukowy nurt rozwijał się jedynie do końca lat 80. ubiegłego wieku. Później, gdy stało się jasne, że propagowane przez przedstawicieli tego nurtu idee, wskazujące na potrzebę globalnych zmian sposobu życia ludzi i ich relacji ze środowiskiem, w którym żyją, nie zostaną zrealizowane, nurt ten przestał funkcjonować. Okazuje się zatem, że o doktrynie naukowego nurtu New Age należy pisać w czasie przeszłym, zaś do jej prezentacji trzeba wykorzystać w większości dzieła pochodzące z lat 80. XX wieku.

W rozdziale czwartym, przyjmując za punkt wyjścia teksty Fritjofa Capry, dokonuję przeglądu głównych zagadnień poruszanych przez autorów tworzących doktrynę ruchu. Koncentruję się zwłaszcza na ukazaniu zarzutów formułowanych przez twórców doktryny New Age wobec dotychczas istniejących religii oraz na prezentacji najważniejszych sposobów wyrażania proponowanej przez ruch nowej duchowości, mającej stanowić alternatywę dla tradycyjnych form religii. Określam także i omawiam podstawowe zasady nowego paradygmatu, na którym opierała się doktryna ruchu. Po przedstawieniu charakterystyki tego paradygmatu w rozdziale piątym podejmuję prezentację i analizę koncepcji poznania oraz obrazu świata, do których odwołuje się doktryna ruchu. Omawiam decydujące o kształcie doktryny New Age poglądy na temat człowieka, Boga oraz łączących ich relacji. Ponadto za pomocą metod i pojęć metafizyki oraz antropologii filozoficznej (takich jak: osoba, dusza, istota, istnienie, materia, forma itp.) ukazuję konsekwencje akceptacji takiej wizji rzeczywistości.

Dokonana analiza pozwala w ostatnim rozdziale podjąć krytykę sposobu wykorzystania przez twórców doktryny ruchu New Age źródeł naukowych, filozoficznych oraz religijnych. Za najważniejszy z popełnionych przez nich błędów należy uznać odwoływanie się do bardzo różnorodnych (także mało wiarygodnych i wielokrotnie krytykowanych źródeł – przede wszystkim o gnostyckim charakterze). Pokazują ponadto, że autorzy ci nieustannie powoływali się na ogólnie rozumianą „duchowość Dalekiego Wschodu”, nie uwzględniając faktu, że duchowość ta nie jest monolitem, lecz obejmuje szereg tradycji często różniących się w zasadni-

czych kwestiach. Korzystając z dorobku filozofii zachodniej, twórcy doktryny również nie ustrzegli się błędów, próbując łączyć ze sobą sprzeczne, a niekiedy nawet wykluczające się stanowiska filozoficzne. W rozdziale wskazuję ponadto, jak błędy te wpłynęły na kształt, jaki przyjęła doktryna ruchu New Age.

Mam nadzieję, że praca ta, odtwarzająca główne tezy tworzące doktrynę ruchu New Age, ukazująca ich źródła oraz analizująca treść tych tez z perspektywy realistycznej filozofii bytu, wzbogaci dotychczasowy stan wiedzy na temat alternatywnych ruchów religijnych i parareligijnych. Filozofia pozwala bowiem podjąć oraz gruntowniej przebadać te kwestie, którym w dotychczasowych badaniach ruchu New Age i jego doktryny nie poświęcono należytej uwagi.

Książka powstała dzięki życzliwej pomocy wielu osób. Cennych wskazówek udzielili mi pracownicy Wydziału Filozofii KUL. Wdzięczny jestem szczególnie za inspiracje i sugestie, które uzyskałem, prezentując przygotowywaną rozprawę na seminariach z metodologii nauk i metodologii filozofii oraz na seminarium z metafizyki. Lista osób, wobec których zaciągnąłem dług wdzięczności, jest zbyt długa, by można było wszystkich wymienić z nazwiska. Chciałbym jednak szczególnie podziękować dwóm spośród nich. Przede wszystkim s. profesor Zofii J. Zdybickiej, która nie tylko zadała sobie trud krytycznej lektury całej rozprawy, ale poprzez mądre uwagi i rady, przekazane w trakcie prowadzonych dyskusji, pomogła dostrzec ważne filozoficzne aspekty badanej problematyki. Natomiast moja żona Małgosia nie tylko okazywała mi wielką wyrozumiałość w czasie, gdy przygotowywałem rozprawę, lecz także bardzo pomogła w ostatecznej redakcji tekstu. Jej zatem dedykuję tę książkę.

*

Pierwsze wydanie książki ukazało się w 2008 roku nakładem wydawnictwa Akademii Podlaskiej w Siedlcach – mojego ówczesnego miejsca pracy. Z uwagi na to, że jest ono niedostępne, a zagadnienia dotyczące ruchu New Age i jego kulturowej roli stanowią nadal przedmiot dyskusji i badań¹¹, postanowiłem opublikować kolejne. Ingerencje w tekst ograniczyłem do niezbędnego minimum. Przede wszystkim poprawiłem

¹¹ Najważniejsze stanowiska w toczącej się w Polsce debacie o ruchu New Age i jego kulturowej roli omówiłem w artykule *Badania nad New Age w Polsce*, w: *Badania religioznawcze w Polsce*, red. Zdzisław Kupisiński, Lublin 2011, s. 93–113.

dostrzeżone błędy, a także zaktualizowałem dane liczbowe i statystyki. Uzupełniłem też informacje biograficzne dotyczące omawianych twórców doktryny ruchu, a ponadto zaktualizowałem strony internetowe, bo wiele z tych, do których odwoływałem się w pierwszym wydaniu, bądź w ogóle nie ma, bądź też istnieją w zupełnie innej formie (lub pod innym adresem). Kilka kwestii przedstawiłem w nieco innym świetle, na co pozwoliły mi dalsze badania tej problematyki. Uzupełniłem także bibliografię, jako że od czasu złożenia pierwszej wersji książki do druku ukazało się w Polsce kilka ważnych książek i tekstów na temat New Age.

Mam nadzieję, że ponowne wydanie tej książki stanie się inspiracją do dalszych badań nad kulturową rolą ruchu New Age, zwłaszcza że już teraz widać, jak istotne dla procesu przemian współczesnej kultury okazało się nowe podejście do sfery ludzkiej duchowości, które w znaczącym stopniu ukształtowały idee głoszone i upowszechniane przez ruch.